

BILDER AV
BILDER AV
HALLÄNDSK

Bilder av halländsk arkeologi
– en bok tillägnad
Lennart Lundborg

ARKEOLOGI
– EN BOK
– TILLÄGNAD
LENNART
LUNDBORG

*U*tskrift

Utskrift utges av Stiftelsen Hallands länmuseer, Uppdragsverksamheten, Tollsgatan, 302 31 Halmstad
Länsstyrelsen i Hallands län har bidragit till tryckningen av detta nummer.

Manuskript till Utskrift mottas i form av maskinskrivna manus eller 3,5" disketter i Word Perfect eller Word for Windows.
Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktör Erik Rosengren

Omslag designat av Staffan Hyll. Inlaga av Monica Bülow-Björk.

Tryckt hos Kopieringsbolaget, Halmstad, 1996.

© Copyright Stiftelsen Hallands länmuseer

ISSN 1102-7290

Innehållsförteckning

Redaktionellt	5

<i>Karin Bauman</i>	
Schaktningskontroller på kyrkogårdar - en utvärdering	7
<i>Anne Carlie</i>	
Arkeologi - en vetenskap med samhällsansvar!	11

<i>Bengt Nordqvist</i>	
Senpaleolitiska jägare och fångstmän längs norra och mellersta Hallands kustområden	15
<i>Robert Hernek</i>	
En mellaneneolitisk fångstplats vid Varberg	21
<i>Eva Ryberg</i>	
Dvärgahuset, Jättegraven och andra kistor. En liten exposé över några halländska hällkistor	27

<i>Tore Artelius</i>	
Den återfunna "Kungahögen" - två begravningar från bronsålderns IV-period i Nordvåra	31
<i>Lennart Carlie</i>	
Arkeologen Wilhelm Boye och undersökningarna i Hasslöv, 1868-69	39

<i>Lars Lundqvist</i>	
Skreaprojektet: om ett halländskt bebyggelserum under brons- och järnålder	49
<i>Bo Strömberg</i>	
Variationer av gravfält och gravfältsstudier	57
<i>Giesela Ängeby</i>	
Långhusen i Orrea. Ett frö till förståelsen av bebyggelsen vid Fjärås Bräcka under äldsta järnålder	73
<i>Gundela Lindman</i>	
Yngre järnåldersbebyggelse i halländsk kustbygd	81

<i>Per Wranning</i>	
Laholmstrakten under vikingatid och tidigmedeltid	87
<i>Jan-Erik Augustsson</i>	
Senmedeltida andaktsfigurer av keramik	97
<i>Björn Petersen</i>	
"Anläggning 8" - Visst var det Rådhuskällaren?	101
<i>Lena Bjugger & Erik Rosengren</i>	
Kyrkan i "Scuthmanslef"	103

<i>Ing-Marie Nilsson</i>	
Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad - ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia	115
<i>Christina Rosén</i>	
Keramik hos borgare och bönder	121

Variationer av gravfält och gravfältsstudier

av Bo Strömberg

Inledning

Klassificering och generalisering är centrala begrepp inom arkeologin. Innebörden av det första är att bestämma gränsen mellan likhet och olikhet. Det senare innebär att föra likheterna till en samling, en grupp eller en typ. Hur vid generaliseringen blir avgörs av frågor och observationer. Men detta är naturligtvis ytterst beroende av klarsynthet och förmåga till rimlighetsbedömning hos arkeologer.

Gravfält är en fornlämningskategori av komplex art med ett stort antal variabler med avseende på yttre gravform, gravgömmor, gravskick och antal begravda individer. Artikelns målsättning är att presentera huvudtendenser av dessa variationer samt att diskutera vilka element inom gravfälten som kan jämföras och hur detta kan ske. I detta arbete kommer ett flertal lokaler att jämföras utifrån beskrivningar hämtade från fornlämningsregistret samt resultat från olika utgrävningar. Det är inte fråga om en total genomgång av ett arkeologiskt källmaterial, utan en fråga om att åskådliggöra observationer av variationer, kontraster och likheter.

Gravfältsarkeologi - en fråga om studier av samhällen

De enskilda gravmonumenten har konstruktionsdetaljer av yttre och inre karaktär, vilka är knutna till olika typer av yttre gravformer. Av central betydelse för arkeologiska bearbetningar är även gravgömmor med ett bestämt gravskick och med individen nedlagda gravgåvor. Nämnade element utgör en del av ett språk från

en svunnen tid som enbart kan tolkas utifrån kunskaper om förhistoriska samhällen och dess olika kulturer. Här kontrasterar två arkeologiska skolor med olika synsätt på det arkeologiska källmaterialet. New Archaeology skolan utgår från principen om en förekommande generell lagbundenhet i alla samhällen och att text gravmaterialet direkt avspeglar dessa strukturer. Således är samhällsorganisationer av primärt intresse och den kronologiska kontexten av ringa betydelse (Binford 1972:208-243). Symbolarkeologin utgår däremot från att hänsyn måste tas till "kulturella filter" som ofta döljer reella strukturer. Ett föremål har således en primär betydelse som gravgåva men förekomsten av denna speglar en dold situation i ett samhälle avseende relationer och samhällsstatus. Ian Hodder uttrycker sig med följande ord om gravmaterialet; "Burial pattern, then is, not a direct behavioural reflection of social pattern. It is structured through symbolically meaningful codes which can be manipulated in social strategies" (Hodder 1982a:10).

Ett exempel på bearbetning av gravmaterial sett ur New Archaeology skolans perspektiv, representeras av Peter Jankavs uppsats *Social image - cemetery image. Some generalisation problems* (1987). Här presenteras bearbetningar av fyra gotländska järnåldersgravfält. Dateringar av gravgömmor och gravmonument har sin grund i typologiska bestämningar av gravgåvorna. Men Jankavs ger dessa en funktionell innebörd då han delar in materialet efter manliga, kvinnliga och neutrala attribut. Denna indelning jämförs med faktorer som gravgodsets placering, behandling av kvarlevor, gravens konstruktion och dess placering på gravfältet. Resultatet visade på en omfattande komplexitet som inte antydde några generella tendenser. Som en följd av detta kan dock nya frågor formuleras. Jankavs sammanfattar problemet med att finna generella lagar

i ett komplext sammansatt arkeologiskt material med orden; "In this investigation the Roman imported goods, which do not show the same behaviour on Zealand and Gotland, have illustrated the difficulties of making general statements. Where is the boundary of the general and where does the specific begin. The general is the comprehensive, the large pattern, not one or other detail in it" (Jankavs 1987:48).

I avhandlingen *Graven - Religös och social symbol* (1987) av Agneta Bennett, tolkas gravars form, proportioner och konstruktionsdetaljer som ett symbol-språk. Detta ger bl a uttryck för individers köns-tillhörighet och sociala rang, genom materiella lämningar från begravningscermonier. Ritualerna styrdes av samhällenas dödsuppfattning. Under äldre järnålder utgör det varierade yttre formspråket och konstruktionsdetaljer för gravmonumenten en symbolisk manifestation knuten till individen genom begravningscermonin. Under folkvandringstid inträffar en förändring som leder fram till yngre järnålderns höggravfält. Gravmonumenten sågs som ett vilorum för den döde individen, där dennes sociala ställning manifesterades genom gravgåvor. Monumentens yttre form var av homogen art.

Symbolarkeologin kräver kunskap om olika kulturers dolda språk. För Ian Hodder (1982:b) var det möjligt att nå kunskap om denna kontext för ett specifikt nutida samhälle, då han hade tillgång till ett etnografiskt käll- och referensmaterial. Författaren kunde verifiera sina hypoteser och resonemang. En arkeolog som betraktar en förhistorisk kulturs materiella lämningar, har av lätt förklarliga skäl inget dylikt referensmaterial. En framkomlig väg ligger dock i begreppet arketyp. Ett begrepp och teoribildning skapad ur psykoanalysen av C G Jung. En man som började studera arkeologi men som övergick till psykologi och psykoanalys. Arketypen står för ett hos mänskligheten nedärvt kollektivt minne, som uttrycks i olika symboler i olika sammanhang i olika kulturer. Jung kan sägas ha lämnat vetenskapen om den av mänskligheten kvarlämnade materiella kulturen, till förmån för att studera den hos nutida mänskligheten nedärvda kollektiva minnet. Arkeologer har således att finna arketypen inom sig själva och respektive kulturers symbolspråk. Forsk-

ning inom symbolarkeologin kräver ett omfattande och systematiserat referensmaterial samt ett associativt tänkande. Det är en fråga om att vandra genom ett nutida omgivande samhälles tolkningsfilter, för att nå ett spektra av olika symbolers innebörd knutna till förhistoriska samhällen.

Under 1800-talets senare decennier utvecklades den typologiska metoden av Oscar Montelius. I uppsatsen *Den förhistoriska fornforskarens metod och material* (1884) definierar författaren typologi som "...att spåra det inre sammanhanget mellan typerna och visa, huru den ena utvecklats sig ur den andra" (Montelius 1884:1). Metoden bygger på ett evolutionistiskt synsätt och förutsätter en central samling av fornfynd, då en typologisk serie iordningställs för att klarlägga dess relativa kronologi. Men föremålen i sig är ju uttryck för mänskligt tänkande och trädning i äldre samhällen under långa tidsperioder. Är det därmed möjligt att påstå att 1800-talets forskare omedvetet tolkade arketyper från förhistoriska samhällen, utifrån sina egna kulturella referensramar?

Ovan sagda speglar det senaste decenniets tendenser inom forskning rörande gravar och gravfält, där frågorna berört samhällsorganisation, begravningscermonier, religion och symbolik. I kommande textstycken tonas nämnda forskningstendens ned till förmån för en presentation av gravfältsvariationer i Väst-sverige.

Naturlandskap i väster

Undersökningsområdet omfattar mellersta Halland, ett utsnitt av västra Småland samt Ätradalens vatten-system. Mellersta Hallands kustslätt sträcker sig från Viskans utlopp i Kattegatt i norr, över Ätrans ådal-gång till Nissan i söder. Slättlandskapet är mellan fem och tio km brett och utgörs av svagt kuperad fullåkers-bygd på ler- och sandjordar belägen 10-35 m ö h. Ställvis i landskapet mellan Ätran och Nissan finns ett antal skogsklädda bergshöjder och moränåsar som når 100-150 m ö h. Kuststräckan är flack och består till stor del av sandstränder och strandängar. Ett flertal åar rinner genom kustslätten i västlig riktning och mynnar

ut i Kattegatt. De större åarna som Lagan, Nissan, Ätran och Viskan har sina källor djupt inne i det sydsvenska höglandets vattensystem av sjöar och myrar. Landskapet i östra Halland och västra Småland domineras av nämnda högland som består av en urbergs-platå av gnejs och granit. Topografin är kraftigt kupe-rad och når höjder mellan 200 och 300 m ö h. I det till största delen av barrskog täckta naturlandskapet finns ett stort antal myrar, sjöar och vattendrag. En av de större sjöarna i västra Småland är Bolmen som ingår i Lagans vattensystem.

Ätran rinner genom ett flertal olika landskapstyper. Äns källa finns i sjön Löneren vid Fivlered socken i södra delen av Skaraborgs län. Efter att ha runnit drygt tio km i nordlig riktning vänder flödet mot söder i en ca fem mil lång dalgång. Denna är två till tre km bred och terrängen präglas av åker- och ängsmark omgiven av kuperade skogsområden. Ätran mynnar därefter ut i sjön Åsunden och söder därom förändras landskapet. Ådalgången smalnar av till något hundratal meter. Bortom ängar och åkrar vid stränderna vidtar djupa skogsmarker. Det är här värt att notera att det mest fornlämningsrika området söder om Åsunden finns i terrängen kring vattendragen Jälmån och Assman som utgör ett biflöde till Ätran. De kuperade skogsområdena på bergs- och moränhöjderna kring vattendragen, utgör en vattendelare mellan Ätrons och Nissans vatten-system. Efter en trång passage i en mycket smal dal-gång i de skogrika gränsområdena mellan Västergöt-land och Halland, når Ätrons vattenflöde kustslättens öppna jordbrukslandskap. Fallhöjden på detta avsnitt är drygt 70 m och ådalgången vidgas väsentligt.

Rumsliga perspektiv

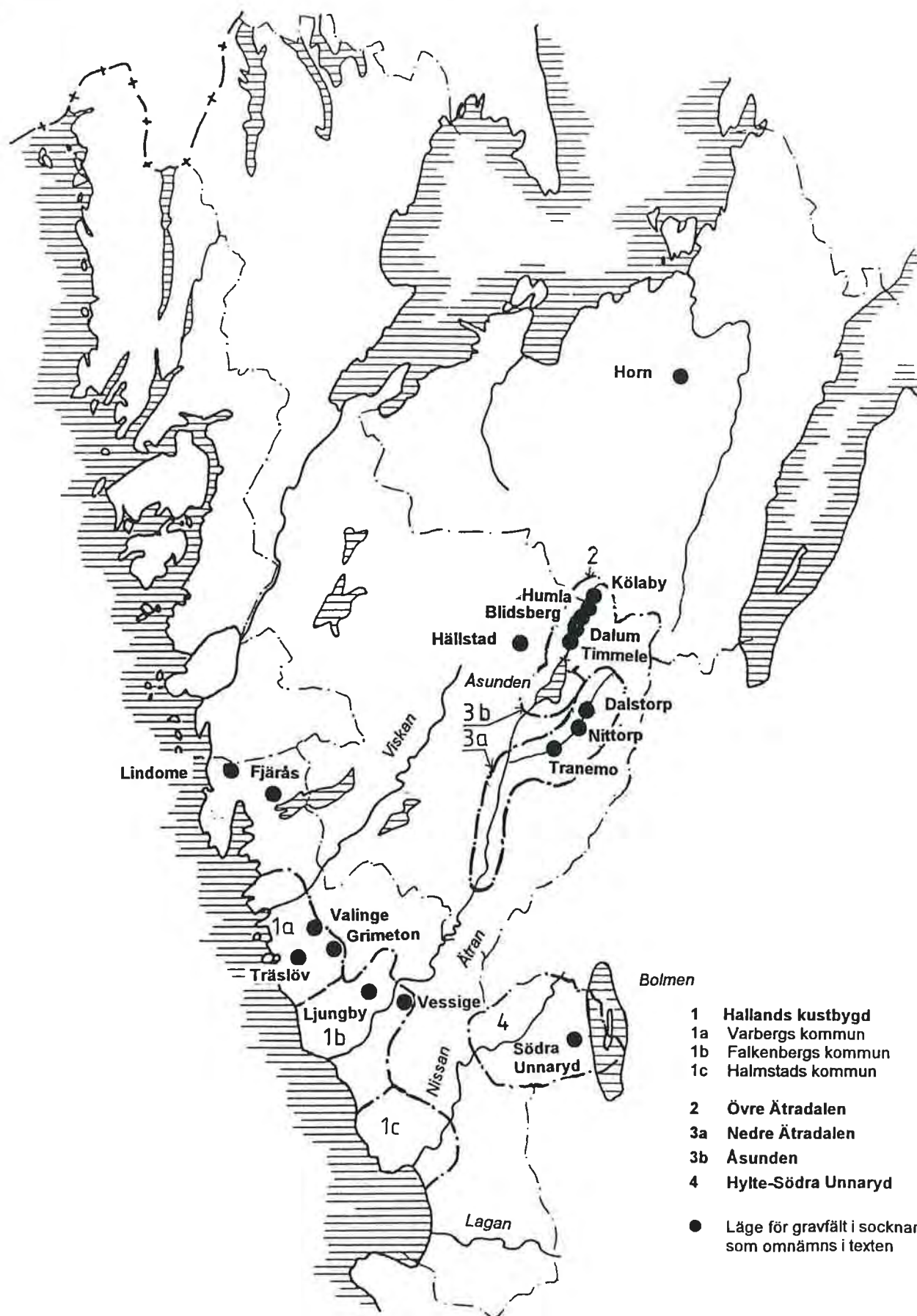
Ett gravfält är rumsligt avgränsningsbart och består av ett antal gravmonument av olika yttre former, vilka inrymmer en eller flera gravgömmor med varierat grav-skick. I dessa finns en eller flera individer gravlagda med eller utan gravgåvor. Gravfälten kan studeras ur tre rumsliga perspektiv, likt en modell där ett antal svarta lådor har placerats i varandra. Öppnandet av den första lådan innebär att det arkeologiska källmate-rialet observeras ur ett makroperspektiv som ger en

bild av gravfältens geografiska spridning i natur-landskapet. Samtidigt är det möjligt att få en uppfatt-ning om sammansättningen av olika gravformer. Öpp-nandet av det andra perspektivets lådor kan liknas vid ett fönster mot regionala förhållanden. Ur denna syn-vinkel kan respektive gravfälts topografisk/geologiska lokalisering samt sammansättning av gravformer stude-ras. Därmed finns ett faktaunderlag för diskussioner rörande exempelvis kronologi och lokala bosättnings-mönster. Det tredje perspektivets svarta lådor blott-lägger en mikronivå som berör enskilda anläggningar. Därvid studeras relationen mellan gravmonumentets form och de i denna ingående gravgömmorna. De senare definieras utifrån gravskick, gravgåva och individ. Nämnda arkeologiska källmaterial ger underlag för frågeställningar om när och hur ofta ett gravmonument använts samt ger information om begravningscermonier, religiös symbolik och samhälls-former.

En arbetsprocess enligt ovanstående modell an-knyter direkt till frågan om systematisering, klassifi-cering och generalisering av ett arkeologiskt material. Varje perspektiv medför en viss grad av generalisering vilket leder till att ett antal frågor kan få ett svar. Men då det tillgängliga materialet ej räcker till för att belysa ett specifikt problemområde, är det nödvändigt med öppnandet av en ny svart låda som kan jämföras med andra dylika. Därmed öppnas ett fönster till en annan del av det arkeologiska källmaterialet med en helt annan detaljeringsgrad på den arkeologiska informationen.

Gravfältsvariationer sett ur ett geografiskt makroperspektiv

Med starten för Riksantikvarieämbetets inventering av fasta fornlämnningar år 1938 inleddes en långsiktig kunskapsupbyggnad, bl a rörande gravar och ansam-lingar av dessa i gravfält. Den terminologi som kom att användas skall främst ses som ett tekniskt hjälp-medel för en enhetlig beskrivning av ett mycket om-fattande material, där de olika yttre gravformerna relaterades till en kronologi. En invändning mot regist-ret är att en beskrivning inskränker sig till de synliga delarna av en yttre gravform. Vissa former är mycket

Figur 1. Karta över Västsverige med ansamlingar av gravfält och gravfält i socknar som omnämns i artikeln.
Karta: Bo Strömberg

flacka till konstruktionen och kan lätt ligga dolda i anslutning till andra iögonfallande lämningar eller i den lokala naturliga topografin. Vidare är ett okänt antal gravanläggningar ännu dolda i skogsmarker och under brukade åkrar. Men registret utgör ändå en viktig informationskälla, då en samlad och generell bild av de olika gravmonumentens geografiska och kronologiska spridning kan ses ur ett makroperspektiv. Ur nämnda kunskapsackumulation växte en form av bebyggelsearkeologi fram som bl a representeras av Åke Hyenstrands avhandling *Centralbygd - Randbygd* (1974). Här presenterar författaren en kronologisk schematisering av gravfält utifrån Mälardalens fornlämningslandskap, med en klar åtskillnad mellan äldre och yngre järnålder. Gravfält med ledtyper som rösen, resta stenar och triangulära stensättningar härrör från äldre järnålder. Höggravfält med treuddar och skeppsättningar förs till yngre järnålder. Likaledes förs gravfält med runda stensättningar i kombination med högar och med eventuella tillägg av kvadratiska och rektangulära stensättningar järnålderns senare del (Hyenstrand 1974:23).

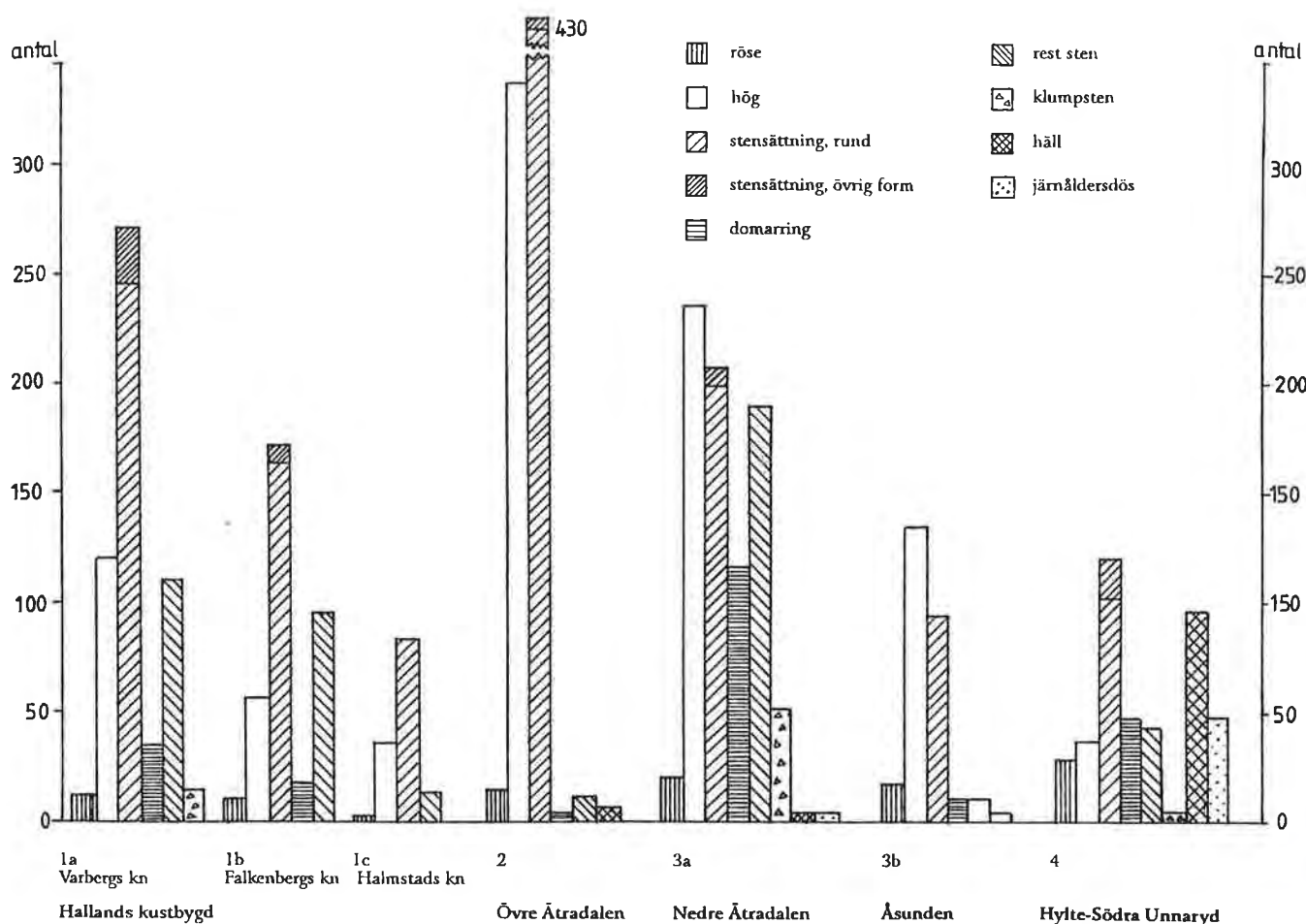
Den bebyggelsearkeologi som presenteras av Hyenstrand, utgår från generaliseringar av gravars och gravfälts rumsliga spridning sett ur ett geografiskt makroperspektiv. De kronologiska ramarna för exempelvis gravfälten bygger på studier av anläggningars yttre gravformer och sammansättningen av dessa. Men de ramar som omnämns är primärt de kronologiska perioder då monumenten byggdes. Tidsrymden för gravmonuments användningstid och ett gravfälts framväxt, kan enbart klarläggas genom studier av gravgömmorna.

Ett gravfält definieras enligt svenska fornminnesregistrets terminologi som en ansamling av minst fem gravanläggningar inom ett begränsat område. Men bakom dessa ord finns en komplext sammansatt fornlämningskategori med ett oändligt antal infallsvinklar för vidare bearbetningar. Den yttre ramen för nedanstående presentation av gravfält utgörs av ett geografiskt makroperspektiv. Inom undersökningsområdet framträder fyra regionala stråk med ansamlingar av gravfältslokaler, vilka är 1) den halländska kustbygden, 2) övre Ätradalens öppna jordbruksmarker i centrala

Västergötland, 3a) nedre Ätradalens samt biflöderna Assman och Jälmån omgivna av sjö- och skogsområden i södra Västergötland, 3b) bygden kring sjön Åsunden samt 4) sjöbygden kring Unnaryd väster om Bolmen i Småland (se planen fig 1). De olika regionala perspektiven är rumsligt knutna till dessa områden och tar hänsyn till de enskilda gravfältens sammansättning och topografisk/geologiska lokalisering. De vanligaste yttre gravformerna består av högar, rösen och övertorvade runda stensättningar. Inom vissa regioner förekommer även ett större antal resta stenar och domarringar, samt lokalt förekommande variationer av stensättningar och andra gravformer. Av denna anledning har ett antal gravfältslokaler med ett flertal olika gravformer valts ut, för att illustrera och understryka nämnda diskrepans. En grafisk sammanställning av gravfältens sammansättning av olika gravformer presenteras tillsammans med löpande text på följande sidor (se fig 2-3).

Hyenstrands ovan beskrivna kronologiska ramverk bör främst ses som referens vid arkeologiska bearbetningar av gravfält inom de Västsvenska regionerna. Med utgångspunkt från de olika lokalernas sammansättning av yttre gravformer, kan Hyenstrands modell främst vara applicerbar på gravfält inom den halländska kustbygden respektive övre Ätradalens. Men det skall samtidigt påpekas att begreppet *modell* här syftar på tillämpbarheten av den terminologi som används vid beskrivning av yttre gravformer. Det kronologiska ramverket kan däremot vara av en annorlunda karaktär.

Inom den halländska kustbygden återfinns 95 gravfält som är beskrivna i fornminnesregistret. Av dessa är 40 belägna i Varbergs kommun, 36 i Falkenbergs kommun samt 18 i Halmstads kommun. De dominerande gravformerna utgörs av rund övertorvad stensättning, hög samt rest sten. Inslaget av stenkretsar, resta stenar och ett flertal domarringar är påfallande inom kustbyggdens norra avsnitt och i dess mellersta del kring södra Ätradalens. Lika påfallande är det ringa antalet av nämnda gravformer i södra kustbygden. Variationer av stensättningar och gravformer med utvalda stenar förekommer främst på ett fåtal gravfält inom Grimetons, Träslövs och Valinge socknar i norr, respektive Ljungby och Vessige socknar kring Ätrans södra dalgång. Gravfältet på Broåsen i Grimeton socken

Figur 3. Grafisk presentation över gravfältens sammansättning av yttre gravformer inom de regionala ansamlingar av nämnda fornlämningskategori som omnämns i artikeln. Diagram: Bo Strömberg

kronologisk ram från bronsålder fram till folkvandringstid. Fyra högar med diameter om 4-13 m och en höjd av 0,7-1,5 m är yttre gravformer som representerar den äldsta perioden. Två treuddar och en domarring härrör från yngre romersk järnålder-folkvandringstid. Vid Väby i Vessige socken finns ytterligare en lokal med likartad kronologisk ram, där ett röse med en diameter om 15 m samt fem domarringar utgör de viktigaste gravformerna. Den varierande sammansättningen av yttre gravformer i norr kontrasterar mot södra kustbygden inom Halmstads kommun, där gravfälten har en mer homogen sammansättning.

En andra region med gravfält liknande dem i Mälardalen återfinns i övre Åtradal. Denna karaktäriseras av en 2-3 km bred dalgång präglad av åker- och ängsmark omgiven av kuperade skogsområden. I denna terräng kring socknarna Timmele, Dalum, Blidsberg, Humla och Kölabby är en ansamling av höggravfält belägen. Antalet lokaler uppgår till 48 stycken. Gravfälten är av en mer homogen karaktär med inslag av högar av mindre storlek samt övertorvade stensättningar. Vid Bjätelunda i Timmele socken finns en lokal med två högar med en diameter om 6-7 m och en höjd av 0,5-0,7 m. De 43 runda stensättningarna är

4-8 m i diameter och 0,2-0,4 m höga. Dessutom finns en treudd och fyra resta stenar inom fornlämningen. På ett gravfält vid Borred i Kölabys socken finns 25 högar, 36 runda stensättningar, tre rektangulära dylika och en treudd. Nämnade lokaler utgör två av de mest varierade gravfälten i området. Gravfältens sammansättning av yttre gravformer tyder på ett inslag av yngre järnålder.

En ansamling av gravfält med lokala variationer av yttre gravformer återfinns kring sjön Åsunden, längs Ätrans nedre flöde samt längs vattendragen Jälmån och Assman i Tranemoorådets kuperade skogsmarker. Gravfälten uppgår till 77 stycken och de vanligaste gravformerna består av högar och runda stensättningar. Men mycket vanligt förekommande är även domarringar, klumpstenar och resta stenar. Dessutom återfinns ett större antal hällar samt tre järnåldersdösar. Ett exempel på gravfält med varierad sammansättning av lokal karaktär återfinns vid Ödegärde i Nittorps socken. Monumentens yttre gravformer består av sex domarringar samt en treudd med en tre meter hög rest sten, inom de 13 m långa svagt insvängda sidorna. Lokalen härrör sannolikt från perioderna romersk järnålder och folkvandringstid. Ett gravfält med ett dominerande inslag av 23 domarringar återfinns i Dalstorps socken. Anläggningarna har en diameter om 3-7 m och med 5-9 stenar i begränsningarna. I övrigt finns en rund stensättning och en kullfallen "rest sten" på fornlämningen. På ett strandläge invid Dalstorpsjön i nämnda socken finns ett höggravfält från yngre järnålder, vilket senare kommer att diskuteras.

I bygden kring sjön Unnern i västra Småland finns ansamlingar av gravfält med varierade lokala yttre gravformer i kombination med allmänt förekommande dylika. Av denna anledning är Hyenstrands modell för uppdelning av gravfält i äldre respektive yngre järnålder ej tillämpbar. Hylte kommun präglas i väster av omfattande kuperade skogsområden som utgör ett gränsområde mellan västra Smålands rika sjöbygder i öster och den halländska kustslätten. Således finns en ansamling av 15 gravfält kring sjöarna i Södra Unnaröds socken i kommunens östra del, med gravformer som högar, rösen och runda övertorvade stensättningar och därtill förekommande variationer som kvadratiske,

rektangulära och ovala dylika. Nio gravfält återfinns längs ån Nissans flöde mot väster. Ett mycket karaktäristiskt inslag på gravfälten utgörs av treuddar, resta stenar, domarringar, klumpstenar, hällar samt järnåldersdösar. Dessa lämningar ger fornlämningslandskapet en karaktäristisk sammansättning som skarpt kontrasterar mot kustbygdens gravfält. Gravfältet Bedjarör vid sjön Unnern utgör ett klassiskt exempel på en lokal med lokala yttre gravformer. Till dessa hör järnåldersdösar och resta hällar som omges av domarringar, ovala stensättningar och en kvadratisk sådan. Lokalens namn är knutet till ett röse vars storlek uppgår till 15 m i diameter och 1,6 m i höjd. Sett utifrån gravformerna finns brons och äldre järnålder representerat på gravfältet.

Hyenstrands terminologi för yttre gravformer samt kronologiska ramverk utgår från generaliseringar av Mälardalens fornlämningslandskap. Men kronologiska bedömningar utifrån yttre gravformer anger enbart då ett monument byggdes, men däremot inte hur lång tid detta användes för sekundärbegravningar. Dessutom tillkommer en faktor som utgörs av monumentets symbolvärde för olika samhällen under de årtusende som förflyter. Hyenstrands modell kan inte utan förbehåll användas utan en genomtänkt strategi om hur långt en generalisering kan drivas. Men en variant av generalisering genomfördes av Agne Furingsten i avhandlingen *Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv* (1985), som berör fornlämningar runt Assman och Jälmån i Tranemoorådets. Forskaren hänskjuter rösen till perioden 1500-750 f Kr, stensättningar till 750 f Kr-150 e Kr, domarringar till 150-500 e Kr och högar 500-1000 e Kr. Furingsten hävdar vidare att den förstnämnda kategorin återfinns på krönlägen av bergs- och moränhöjder, i motsats till stensättningar som är belägna på svaga förhöjningar eller på sluttningar till mer markanta höjder. Domarringarna är belägna på flacka markytor. Högar återfinns på flacka ytor eller svaga förhöjningar (Furingsten 1985:34-38).

En mer nyanserad uppfattning rörande stensättningar står Klas Göran Selinge för. Med erfarenhet från Västergötlands fornlämningslandskap konstaterade författaren att det förekommer drygt 30 olika variationer av yttre gravformer av stensättningar och

konstruktionsdetaljer på dessa. Anläggningar med mitt- och kantkonstruktioner kan hänskjutas till bronsålder. En slutsats som för den kronologiska gränsen bakåt för nämnda gravform (Seling 1986). I en annan artikel konstaterar Tore Artelius att gravformen domarring inte enbart kan dateras till romersk järnålder och folkvandringstid. Två kategorier av nämnda gravform tonar fram efter studier av grävningsrapporter och bearbetning av fornminnesregistret. Ensamliggande domarringar eller dylika i kombination med rösen och stora flacka stensättningar är generellt större, och har fler stenar i konstruktionen än genomsnittet och återfinns i mer markerade höjdlägen. Dessa härrör från yngsta bronsålder och äldsta järnålder till skillnad från domarringar i gravfältsmiljöer med mindre runda stensättningar, småhögar, resta stenar och treuddar. Denna senare kategori domarringar som är mindre till diametern och har färre antal stenar, börjar anläggas under romersk järnålder (Artelius 1993).

Furingsten har i sin avhandling gjort en klar kronologisk skillnad mellan rösen och stensättningar. Därtill hävdar författaren att det även föreligger en topografisk åtskillnad i gravformernas läge. En genomgång av fornminnesregistret för Dalstorps socken i Tranemoområdet visar att såväl stensättningar som rösen återfinns på krön- och platålägen av moränhöjder och åsar. En undersökning av ett röse i nämnda socken

sommaren 1989, visar att det ej finns någon kronologisk gräns mellan nämnda gravformer. Dateringar av kolprover från en gravgömma centralt belägen i ett röse, gav dateringar till yngsta bronsålder-äldsta järnålder (Strömberg 1993). Ovan sagda visar att det krävs ett nyanserat synsätt för att bedöma de kronologiska ramarna för olika gravtyper med utgångspunkt från yttre former. Den generaliserande bedömning som Furingsten visar, medför allt för stora brister då en bebyggelseutveckling skall beskrivas och analyseras. Det finns en diskrepans mellan en kronologisk bedömning utifrån gravform och en datering av arkeologiskt källmaterial från en gravgömma.

Område	Antal gravfält
Varberg	40
Falkenberg	36
Halmstad	18
Övre Ätran	48
Nedre Ätran	60
Åsunden	17
Unnaryd	24

Tabell 1. Antal gravfält inom olika undersökningsområden

Område	Stensättning			Stensättning, ofylld			
	Kvadratisk	Rektangulär	Oval	Skeppsformig	Oregelbunden	Rund	Rektangulär
Varberg	1	10	4	11		19	2
Falkenberg	1	2	1		1		
Halmstad			1				
Övre Ätran	1	5					
Nedre Ätran	7		1				
Åsunden							
Unnaryd	6	1	9				

Tabell 2. Variationer av stensättningar inom gravfält.

Område	Stenkrets				Treudd	Skepps-sättning	Uppallad sten	Runsten
	Kvadra-tisk	Rek-tangulär	Oval	Övrig				
Varberg		1	3		8	2		
Falkenberg			1		4	2		
Halmstad								
Övre Ätran					3			2
Nedre Ätran	1	2	1		4	1	1	
Åsunden	1	1		5				
Unnaryd					15			

Tabell 3. Sammanställning av speciella yttre gravformer förekommande på gravfält.

Sökande efter gravmonumentens och gravfältens kronologi

Gravfältundersökningar har varit, är och kommer alltid att förbli mycket omfattande. Antalet parametrar att identifiera, kombinera och bearbeta är i det närmaste oändligt. Målsättning och metod har av nämnda anledning varierat mellan olika utgrävningar. Gemensamt för dokumentationen är dock varierande noteringar om yttre gravform, konstruktionsdetaljer, gravskick och fynd. De kronologiska sammanhangen har därmed alltid utgjort en central del av tolkningen av fornlämnarna. Ett flertal gravfält i Halland och södra Västergötland har delundersökts. Endast ett mindre antal har totalundersökts. De fåtal utgrävningar som presenteras i kommande textavsnitt speglar variationer i gravfältens komplexa sammansättning, vilka kan beskådas ur ett mikroperspektiv. De olika lokalerna presenteras efter respektive kronologiska kontexter.

Bronsålder-förromersk järnålder

Gravundersökningar av högar från bronsåldern är ofta av komplex art. En tidigare allmänt vedertagen syn var att gravfält tillkom först under järnåldern. Hyenstrand omnämner att en diffus kronologisk gräns för anläggande av gravfält i samband med ett kollektivt gravläggande, kan konstateras under yngsta bronsålder-äldsta järnålder (Hyenstrand 1984:84-85). Men denna

kronologiska horisont kan som bekant förskjutas bakåt i tiden. I anslutning till bronsåldershögar finns ofta andra högar eller stensättningar. Dessutom innehåller nämnda anläggningar ett flertal sekundärgravar, vilket gör att en hög i princip kan tolkas som en form av gravfält.

Våren 1963 undersökte Lennart Lundborg ett brätteröse med två intilliggande stensättningar och boplatser på en åsrygg i Ljungby socken i södra delen av Äträdalen i mellersta Halland. Enbart toppen av brätteröset var synligt före undersökningen. Efter avtorvning framträdde anläggningen i sin helhet. Brätteröset var 20 m i diameter och 1,5 m högt. Central-graven utgjordes av en stenkista i form av en ramgrav som var 2x3 m stor (Ö-V). Denna var uppbyggd av 23 på högkant ställda hällar med en storlek om 0,4-0,5 m. Stenkistan har sannolikt utgjort en skelettgrav, där benen sedan länge förmultnat. I botten av gravgömmen hittades två mindre keramikkärl. Kistkonstruktionen och keramiken daterades till äldsta bronsålder. Ramgravar i högar har även påträffats i Skåne, Danmark och Pommern i Nordtyskland. Under yngre bronsålder anläggs fem sekundärgravar i det aktuella brätteröset. Två var relativt centralt placerade och utgjordes av stenkistor. I den ena fanns en välbevarad bikonisk urna med brända ben. Övriga sekundärgravar bestod av brända ben i sot under stenar. Dateringarna grundades på fynd av keramik och bronsföremål. De båda stensättningarna öster respektive väster om brätteröset

härrör även de från yngre bronsålder. Den västra anläggningen var 6 m i diameter och 0,6 m hög och hade en kantkedja av 0,4-1 m stora kantiga stenar. Ett meterstort block utgjorde en sydsten. Stensättningen daterades med hjälp av keramik. Den östra stensättningen var oval 3,5x5 m och innehöll inga fynd. Boplotsresterna härrörde från yngre bronsålder och järnålder (Lundborg 1965).

Under första halvan av 1940-talet undersöktes ett omfattande flatmarksgravfält vid Kyrkbacken i Horns socken i Västergötland. Arbetet var en forskningsgrävning som genomfördes under flera säsonger varvid en omfattande osteologisk bearbetning utfördes.

Lokalen var belägen på en grusås omgiven av slättlandskap. Gravfältet bestod av 208 brandgravar av typ urnebrandgropar och brandgropar från senare delen av förromersk järnålder. På gravfältet fanns även två högar från senare perioder. De flesta av brandgravarna kunde dateras utifrån typbestämning av fynd av spännen, bronspärlor, skärar och ringar. Dessutom förekom en riklig mängd typologiskt definierbara lerkärl i form av gravurnor. De frågeställningar som var viktiga för Sahlström utgjordes främst av inhemskt hantverk sett i relation till kulturkontakter och eventuell införsel av föremål från La Tène-kulturen. Slutsatsen var att inflytandet på såväl gravskick som föremålsbeståndet varit omfattande från såväl väst- som östgermanska länder (Sahlström, Gejvall 1948:119-142).

Det kan vara värt att notera att gravskicket för sekundärgravar från yngre bronsålder och äldsta delen av förromersk järnålder i bronsåldershögar, är likartat med urnegravfältens gravgömmor från förromersk järnålder på grusåsar. Detta anknyter till en diskussion om förändring av från enstaka gravmonument med en gravgömma till ansamlingar av gravgömmor i högar och inom urnegravfält under flat mark (Baudou 1991:77).

Yngre bronsålder-äldre järnålder

Dateringar av de olika anläggningarna på ovan nämnda gravfält resulterar i en tolkningsbild, där lokalerna är kronologiskt och kulturellt avgränsningsbara. En annan

kontext tonade fram i samband med Lennart Lundborgs delundersökning av ett gravfält vid Skalla i Sörby i Vessige socken, belägen i Ätrådalen i mellersta Halland. Gravfältet låg på en grusås i öst-väst, och bestod vid en första anblick av sju övertorvade stensättningar, en skadad hög med kantränna, ett antal bautastenar och en domarring. Utgrävningen genomfördes 1961 och orsakades av en grustäkt.

De undersökta lämningarna fanns inom ett 30x15 m stort område och utgjordes av en domarring samt en stensättning. Dessa var i sin tur anlagda på ett antal äldre brandgravar. Domarringen var 13 m i diameter och bestod av nio meterstora stenar. I anslutning till två av stenarna framkom en flack oval stensättning. Inom domarringen fanns en troligen avslagen bauta-sten samt fyra grunda brandflak. Invid den halvmeterhöga bautastenen fanns brända ben i en kolfylld grop som av gravskicket att döma härrör från tiden vid Kr f. I två av brandflaken hittades en bronsring respektive en urna som daterades till 350-550 e Kr och 400-550 e Kr. Den slarvigt byggda stensättningen var 8x10 m stor. Gravgömmorna bestod av en kistliknande anläggning samt en brandgrop. I kistan har det troligen funnits ett skelett. Fynden bestod dock av några ottydliga järnfragment. I stensättningen fanns även spår efter sekundärgravar med fynd av brända ben och krukskärvor. I södra kanten av anläggningen påträffades ett lerkärl med buktig hals och spår av nagelinttryck. Keramiken härrörde från folkvandingstid. Resultatet av undersökningen var således att det inom den utgrävda ytan fanns gravanläggningar från flera olika tidsperioder under järnåldern. Endast en del av anläggningarna var synliga ovan mark. Flertalet lämningar var dolda under grästorven (Lundborg 1961:31-40).

Gravfältens äldsta kronologiska horisont kan förskjutas till bronsåldern. Samtidigt kan det konstateras att monumenten med olika gravgömmor, har tillkommit vid olika tillfällen under en lång kronologisk tradition. Ett exempel på detta utgör ett gravfält i Lindome socken norr om Kungsbacka som totalundersöktes åren 1968-69. Fornlämningarna var belägna på en höjdrygg omgiven av sankmarker. Vid inventering av området hade 25 synliga gravanläggningar registrerats. Efter avtorvning framkom totalt 72 anläggningar. Dessa utgjordes

av tre högar, två domarringar och 67 stensättningar. De flesta av de senare var runda. Gravgömmorna utgjordes av typerna urnegrav, brandgrop, brandlager och benlager, vilka förekom i varierad omfattning i de tidigare nämnda gravmonumenten. Den äldsta anläggningen utgjordes av en hög med en diameter om 14 m som var uppbyggt kring ett jordfast stenblock. I högen fanns fem gravgömmor med benlager. Gravfältets olika lämningar daterades till perioderna yngre bronsålder och äldre järnålder (Särlvik 1974).

Säsongerna 1972-1973 undersöktes ett gravfält med en omfattande kronologisk kontinuitet i Timmele socken i norra Ätrådal. Lokalen omfattade 33 olika gravanläggningar och var belägen på en moränås öster om Ätran. Det aktuella terrängavsnittet representerar en plats av symbolisk innebörd, dit människor med olika kulturella bakgrunder återvänt under årtusenden för att begrava sina döda anförvanter. Den arkeologiska undersökningens främsta målsättningen var att klarlägga de stratigrafiska och kronologiska omständigheterna för de olika gravlämningarna. Den kronologiska tolkningen av gravfältet bygger till stor del på indirekt dateringsmetodik med utgångspunkt från yttre gravform i kombination med stratigrafiska förhållanden. Den äldsta gravanläggningen härrör från ca 2000 f Kr och består av en nedgrävning med stridsyxekärl. Själva gravfältet börjar anläggas under perioden yngre bronsålder. Under denna period uppfördes två flacka stensättningar med dubbla kantkedjor, varav en har en gravgömma bestående av en mindre stenkista. En annan grupp anläggningar utgörs av tre runda stensättningar och en oval dylik, varav två anläggningar inneslöt vardera en urnegrav, antogs härröra från äldre järnålder. Slutsatsen bygger på iakttagelsen att dessa fyra lämningar överlagrades av en stor flack rund stensättning med jämn stenpackning och kantkedja. Gravgömman bestod av en skelettgrav med fynd av svartglättat gods med hålkälsornering från perioden yngsta romersk järnåldern till folkvandringstid. Nämnda anläggning ingick i en grupp om sex stensättningar av likartad konstruktion. Från perioden folkvandringstid-vikingatid härrör en rund respektive en oval stensättning med brandlager. Dateringen utifrån gravform, gravskick och stratigrafi, styrktes av resultatet från en 14-C analys av ett kolprov. Tio anläggningar daterades till vikingatid. Dessa

bestod av sju stensättningar av varierad yttre form med skelettgravar, samt tre nedgrävningar med likartat gravskick (Furingsten, Jonsäter 1977).

Under hösten 1973 och våren 1974 genomfördes en undersökning av ett fornlämningskomplex med gravfält och boplatslämningar, vid Hjälme i Fjärås socken i norra Halland. Resultatet av undersökningen visade att boplatslämningar kan förekomma i anslutning till äldre gravmonument, men att de icke överlagrar dessa. Däremot kan monumenten byggas på äldre boplatser. Den aktuella utgrävningens målsättningen var att ta bort, dokumentera och datera de olika kronologiska faserna. Fornlämningarna var belägna på krönet av en drygt 400 m lång ändmorän. Den äldsta kronologiska fasen representerades av en rund stensättning med en inre kallmur och en stenkista med brända ben. Gravformens yttre storlek var 14 m i diameter och 0,8 m högt. Anläggningen daterades indirekt genom gravform och gravskick till äldre bronsålder. Under yngre bronsålder fanns en bosättning i anslutning till nämnda monument. Fragment av smältdegler och gjutformar vittnade om att bronslantverk förekommit på platsen. Övriga ovan mark synliga gravanläggningar utgjordes av runda till oregelbundna stensättningar. Ett flertal anlades under förromersk järnålder, vilka kom att överlagra boplatslämningarna. Två flatmarksgravar härrör från senare delen av nämnda period, vilket bl a en halsring i La Tène-stil vittnade om. Den yngsta kronologiska fasen representerades av ett fåtal stensättningar från folkvandringstid, och ett antal folkvandringstida sekundärgravar i en från förromersk järnålder härrörande stensättning (Jonsäter 1979).

1975 undersöktes ett mindre gravfält vid Ömmestorp i Tranemo socken i södra Älvsborg. Gravfältet speglar kombinationen av olika gravformer som tre stensättningar, två rester av stensättningar, fyra mindre domarringar och en flatmarksgrav samt två mörkfärgningar. Gravskicket i gravgömmorna inom monumenten bestod av typerna urnegravar, benlager och brandgrop. Stensättningarna innehöll i allmänhet en gravgömma. Domarringarna hade en till fyra gravgömmor inom stenkretsarna. I huvudsak direktdaterades anläggningarna genom ledartefakter och 14-C analyser av kolprov. Lämningarna härrörde från perioden Kr f till

550 e Kr. Men indirekta dateringar utifrån yttre gravform och gravskick förskjuter den kronologiska horisonten bakåt för gravfältet. En flatmarksgrav antas härröra från förromersk järnålder. En stensättning uppbyggd kring två jordfasta stenblock har daterats till perioden 1500 f Kr till Kr f, utifrån gravform och förekomst av rabbad keramik (Furingsten 1979).

Ovan nämnda lokaler i Västsverige och Ätrådalen utgör exempel på gravfält med en mycket vid och varierad ram för den kronologiska och kulturella kontexten. Lokalerna har växt fram genom att gravmonument av olika yttre former och att sekundärgravar under ett mycket långt tidsperspektiv, har adderats till varandra inom ett topografiskt välavgränsat terrängavsnitt. Undersökningar av gravfält visar att utvecklingen ställvis har pågått från äldre bronsålder till folkvandringstid. Vid övergången till yngre järnålder bryts utvecklingen, då högggravfält med en välavgränsad kronologisk och kulturell kontext anläggs.

Högggravfält från yngre järnålder

Vid Hov i Hällstad socken i södra Västergötland undersökte Erik Floderus år 1932 åtta jordblandade rösen. Arbetet genomfördes inför ett vägbygge och presenterades i Fornvännen 1938. De utgrävda anläggningarna var 5-8 m i diameter och drygt 0,5 m höga. Lämningarna ingick i ett gravfält om 60 gravar. Gravskicket bestod av skelettgravar i gravkammare av trä, vilka till stor del förmultnat. Kamrarna har varit rektangulära och längden har varierat mellan 2,3 och 4 m och bredden mellan 1,4 och 2,3 m. Konstruktionerna har legat 0,4-0,7 m under marknivån och dess höjd har ej överstigit 1 m. Gravinneslutningarna har därefter överhöljts med sten- och jordmassor som format ett yttre monument. Fynden utgjordes bl a av järnsvärd, sköldbucklor, pilspetsar samt ridutrustning m m. Det enda organiska material som påträffades var hästtänder. Föreimålen i ryttagravarna gav underlag för en direkt datering till vikingatid (Floderus 1938:360-364).

Hällstad socken fornminnesinventerades 1984, varpå en beskrivning upprättades över ovan nämnda gravfält (forn 75) vid Hov. Inom en yta om 100x55 m

finns tre högar och ca 47 runda stensättningar. De först nämnda är 8-13 m i diameter och 0,7-1,3 m höga. Storleken för de senare varierar mellan 4-10 meter i diameter och 0,2-0,6 m i höjd. Den mest förekommande diametern är dock 6-8 m. Utifrån generella kunskaper om yttre gravformer och resultaten av Floderus undersökning 1932, är det sannolikt att fornlämningen utgörs av ett vikingatida högggravfält.

Högggravfält brukar utgöra ett karakteristiskt inslag i det kulturlandskap som formades under yngsta järnålder. Det är fråga om gravfält med homogena yttre gravformer som anlades under en begränsad tidsperiod, ofta rumsligt åtskilda från äldre gravmonument. Tidigare har lokalen Hov i Hällstads socken nämnts. Ytterligare ett exempel på högggravfält från yngre järnåldern finns i Dalstorpssocken i Södra Älvsborg. Gravanläggningarna är belägna vid stranden till Dalstorpssjön och på en mindre höjd invid denna. Lokalen karterades 1975 samtidigt som en delundersökning genomfördes. De 18 gravhögarna vid strandkanten hade en storlek av 4-10 m i diameter och 0,2-1,3 m höjd. På höjdavsnittet karterades 10 högar som var 5-11 m i diameter och 0,5-0,10 m höga. Tre skadade anläggningar vid strandkanten undersöktes 1975. Gravskicket utgjordes av brandlager. På höjdavsnittet undersöktes 1978 en större gravhög. Denna utgjordes av en ryttagrav med fynd av betsel, beslag, spjutspets av järn samt personliga tillbehör som remändesbeslag, bältessöljor, sländtrissa m.m. Brända ben av häst och människa påträffades i ett brandlager. Gravinventariet daterar högen och dess gravgömma till vikingatid (Furingsten 1980).

En översikt av dateringar av material från gravgömmor i olika monument visar på två huvudtendenser för framväxten av gravfält. Den första utgår från en solitär bronsåldershög med en primärgrav. I ett senare skede tillkommer sekundärgravar i högen, samtidigt som ytterligare gravmonument av typ stensättning, treudd, domarring, rest sten m.m. anläggs i anslutning till bronsåldersmonumentet. Denna typ av gravfält representerar en vid kronologisk ram med skilda kulturella och ceremoniella kontexter. Den andra tendensen representeras av gravfält som växer fram under likartade kulturella och ceremoniella sammanhang under

en avgränsad kronologisk period. Flatmarksgravfält med urnebrandgravar från förromersk järnålder respektive högggravfält från yngsta järnålder utgör exempel på nämnda företeelse.

Sammanfattning

Gravfält är en fornlämningskategori av komplex art med ett stort antal variabler med avseende på yttre gravform, gravgömmor och gravskick. Sett ur ett geografiskt makroperspektiv förekommer fyra gravfältsstråk inom det undersökningsområde som behandlas i artikeln. Gravfälten på den halländska kustslätten innehåller monument med ett varierat yttre formspråk, som antyder en kronologisk ram från bronsålder till folkvandringstid. Detta står i kontrast till övre Ätradalens ansamling av homogena högggravfält från yngre järnåldern. I de från kustslätten avskilda sjö- och skogsbygderna i västra Småland, i terrängen längs Ätrans nedre flöde och kring sjön Åsunden finns varierade gravfält av lokal karaktär, med djup kronologisk kontext i kombination med lokala yttre gravformer.

Ett monument har en yttre gravform, vilken generellt kan dateras till en eller flera specifika kronologiska perioder. Datering av primärgraven anger tidpunkten för byggandet av monumentet. Förekomsten av eventuella sekundärgravar ger däremot en uppfattning av den tidsrymd då ett gravmonument användes. En översikt av dateringar från gravgömmor visar att gravfälten har växt fram längs två huvudlinjer. En solitär hög med en primärgrav anläggs under äldre bronsålder. I ett senare skede under yngre bronsålder och förromersk järnålder tillkommer sekundärgravar i högen. Parallellt anläggs ytterligare gravmonument med den äldre järnålderns varierade yttre formspråk i anslutning till bronsåldersmonumentet. Gravfält av denna karaktär representerar en vid kronologisk ram med skilda kulturella och ceremoniella kontexter. Den andra huvudlinjen består av gravfält från en avgränsad kronologisk period som växer fram under likartade kulturella och ceremoniella sammanhang. Flatmarksgravfält med urnebrandgravar från förromersk järnålder respektive högggravfält från yngsta järnålder utgör exempel på nämnda företeelse.

De element inom gravfälten som är jämförbara utgörs av gravmonument med en specifik yttre gravform. Monumenten innehåller en eller flera gravgömmor med varierat gravskick. I gömman återfinns oftast spåren efter en eller flera individer med eller utan gravgåvor. För frågeställningar rörande exempelvis kronologi respektive religiös och social symbolik, utgör det rumsliga mikroperspektivet en viktig infallsvinkel. Häri återfinns kombinationen av kronologiska, rumsliga och kulturella kontexter som speglar gravfältens tillkomst, framväxt och kontinuerliga eller diskontinuerliga användande. Även bebyggelsearkeologiska frågeställningar är beroende av lokala och regionala förhållanden. Nämnda synvinklar står i skarp kontrast mot det geografiska makroperspektivet som anger huvudtendenser för gravfältens variationer av yttre gravformer i tid och rum.

REFERENSER

- Artelius, T. 1993. Domarringar i västsverige. *Arkeologi i Sverige. Ny följd 2*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. Summary.
- Baudou, E. 1991. Helgedom, hus och hög. *Gravfältsundersökningar och gravarkeologi*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Bennet, A. 1987. Graven - Religiös och social symbol. Theses and papers in north-european archaeology 18. Stockholm. Summary.
- Binford, L.R. 1972. Mortuary Practices: The Study and Their Potential. An Archaeological Perspective. London & New York.
- Floderus, E. 1938. Ett kammargravfält i Västergötland. *Fornvännen* 1938. Stockholm
- Furingsten, A., Jonsäter, M. 1977. Fornlämning 52-53 gravfält och boplatzrester Mellanneolitikum, yngre bronsålder-vikingatid Knappe 1:1, Timmele prästgård Timmele sn, Västergötland. Arkeologisk undersökning 1972-73. *Riksantikvarieämbetet Rapport 1977:22*. Stockholm.

- Furingsten, A. 1979. Fornlämning 41, 169a och b, gravfält, skålgropssten, stensättningar och boplatser. Ömmestorp 1:23, Tranemo sn, Västergötland. Arkeologisk undersökning 1975. *Riksantikvarieämbetet Rapport 1979:11*. Stockholm.
- Furingsten, A. 1980. Fornlämning 71a och b, gravfält, kartering och delundersökning. Dalstorp 1:1, Dalstorps sn, Västergötland. Arkeologisk undersökning 1975 och 1978. *Riksantikvarieämbetet Rapport 1980:20*. Stockholm.
- Furingsten, A. 1985. Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv - Ett exempel från södra Västergötland 1500 f Kr-1000 e Kr. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 1. Stockholm. Summary.
- Hodder, I. 1982a. Theoretical archaeology: a reactionary view. *Symbolic and structural archaeology*. Edited by Ian Hodder. Cambridge University Press. London & New York.
- Hodder, I. 1982b. Symbols in action. *Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge.
- Hyenstrand, Å. 1974. Centralbygd - Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North European archaeology 5. Stockholm. Summary.
- Hyenstrand, Å. 1984. Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner. *Riksantikvarieämbetet Rapport 1984:7*. Stockholm. Summary.
- Jankav, P. 1987. Social image - cemetery image. Some generalisation problems. *Samhälle - Symbol - Grav. Reflexioner kring ett arkeologiskt problemområde*. Uppsats för Fil.Lic.-examen. Göteborgs Universitet. Institutionen för Arkeologi.
- Jonsäter, M. 1979. Fornlämning 25 och 26, gravfält med underliggande boplatser och ensamliggande röse, äldre bronsålder-folkvandringstid. Hjälms 3:1, 4:1, 5:1, Fjärås sn, Halland. *Riksantikvarieämbetet Rapport 1979:8*. Göteborg.
- Lundborg, L. 1961. Ett gravfält från järnåldern vid Skalla i Sörby, Vessige socken. *Halland 1961*. Årgång. 44. Halmstad.
- Lundborg, L. 1965. Ein bronzezeitlicher Hügel bei Gisselstad, Halland. Antropologische Analyse der verbrannten Knochen von N.-G. Gejvall. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1964-65*. Lund.
- Montelius, O. 1884. Den förhistoriske fornforskarens metod och material. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige*. 8:3. KVHAA. Stockholm.
- Sahlström, K. E., Gejvall, N.-G. 1948. Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland. *KVHAA 60:2*. Stockholm. Zusammenfassung.
- Selinge, K. G. 1986. Stensättningar med variationer - med västgötska exempel. *Arkeologi i Sverige 1984. Riksantikvarieämbetet Rapport 1986:2*. Stockholm. Summary.
- Strömberg, B. 1993. Ett röse i Dalstorp - kronologiska aspekter på brons- och järnåldersgravar. *Gravform och gravskick - två arkeologiska undersökningar i södra Älvsborg. Riksantikvarieämbetet Rapport UV 1993:1*. Göteborg.
- Särlvik, I. 1974. Arkeologisk undersökning 1968-1969. Fornlämning 2, 10 och 13. Gastorp 1:5, Bräcka 1:6 Ranntorp 2:2, Lindome sn, Halland. *Riksantikvarieämbetet Rapport 1974 B9*. Stockholm.
